

JOANNA RYCHTER

Szczecin

PERYFRAZY NAZWY *NIEBO*
W POEZJI MARII PAWLIKOWSKIEJ-JASNORZEWSKIEJ

Peryfrazą jest jednym z wielu tropów budujących warsztat poetycki Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie tą figurą stylistyczną, która poddawana jest badaniom w różnych aspektach: semantycznym, strukturalnym, funkcjonalnym¹.

¹ Prace poświęcone peryfracie: M. Bańko, *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*, Warszawa 2002; M. Białoskórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy*, Szczecin 2002; eadem, *Mickiewiczowskie peryfrazy z komponentem ogień i światło*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2005, t. 4, s. 9–22; S. Cygan, *Peryfrazy z kręgu flory w tekstach Stefana Żeromskiego*, w: *Literatura i życie literackie XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Adamczykowi w roku Jubileuszu*, pod red. B. Utkowskiej i K. Jaworskiego, Kielce 2006, s. 115–130; M. Głowiński, *Peryfrazy współczesne*, „Teksty” 1972, nr 3, s. 48–58; I. Loewe, *Konstrukcje analityczne w poezji Młodej Polski*, Katowice 2000; J. Rychter, *Funkcjonalno-semantyczna sprawność peryfraz w „Beniowskim” Juliusza Słowackiego*, w: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, t. VIII, s. 29–43; eadem, *Funkcje peryfraz nazw księżycy i słońca w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2006, t. 5, s. 181–198; eadem, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2007, t. 6, s. 107–124; S. Zabierowski, *O losie jednej z peryfraz Jana Kochanowskiego*, „Ruch Literacki” 1970, z. 6, s. 353–357.

Studia J. Kwiatkowskiego², A. Dzieniszewskiej³ czy J. Zacharskiej⁴ dowiodły uwielbienia Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej dla świetlnych i malowniczych zjawisk przyrodniczych, które poddawała ona obróbce wyobraźni poetyckiej. Celem tego artykułu jest ukazanie sprawności funkcjonalnej 30 peryfraz nazwy *niebo* wyekscerpowanych z poezji autorki *Niebieskich migdałów*⁵. Podjęto również próbę wskazania, w jakim stopniu owe peryfrazy są nowatorskie, a w jakim nawiązują do tradycji poetyckiej.

W literaturze językoznawczo-stylistycznej istnieje wiele definicji peryfrazy. W tym artykule wybrano stylistyczny punkt widzenia, stąd przez peryfrazę rozumiemy „rodzaj zamienni, czyli zamiast użycia właściwej nazwy omówienie cechy, czynności, albo samego zjawiska”⁶. Stylistyczne ujęcie peryfrazy uwypukla jej właściwości semantyczne (peryfrazy są animizacjami, synonimami, eufemizmami). Lingwistyczna definicja jest szersza i zakłada, że „to użycie wyrażenia złożonego, opisowego zamiast pojedynczego wyrazu”⁷. Na potrzeby tego opracowania przyjęto za M. Grzędzielską, iż peryfraza zbudowana jest z desygnatu, należącego do pola semantycznego nazwy zastąpionej, wykładnika oraz generalizującego terminu peryfrazy odnośni⁸, np. odnośnią peryfrazy *niebieskie obszary* jest wyraz – *niebo*, wykładnikiem przymiotnik – *niebieski*, zaś desygnatem rzeczownik – *obszar*. A zatem niebo to przestrzeń koloru niebieskiego.

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska konstruuje peryfrazy nazwy *niebo*, w których odnośnia z reguły mieści się w polu semantycznym desygnatu, zaś wykładnik stanowi jego fakultatywną właściwość, a więc w przeważającej mierze według schematu: desygnat będący nazwą lokatywną, np. *pustynia, pole, niwy*,

² J. Kwiatkowski, *Wstęp*, w: M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Wybór poezji*, Wrocław 1972, s. III–CXI.

³ A. Dzieniszewska, *Zielnik poetycki Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Poezja” 1980, nr 5, s. 56–69.

⁴ J. Zacharska, *Ofiara migotania, miłośnica brylantów*, „Poezja” 1970, nr 7, s. 36–41.

⁵ M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Poezje zebrane*, pod red. A. Madydy, Toruń 1993, t. I i II.

⁶ U. H. Kurkowskiej, S. Skorupki (*Stylistyka polska*, Warszawa 1959, s. 198–199) czytamy: „peryfraza jest rodzajem zamienni, czyli zamiast użycia właściwej nazwy omawia cechy, czynności albo samo zjawisko”. *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 381 podaje definicję: „zastąpienie nazwy jakiegoś zjawiska przez bardziej lub mniej rozbudowane jego opisanie”. Takie samo ujęcie peryfrazy znajdujemy w: J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000, s. 193.

⁷ M. Białoskórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 11.

⁸ Za: M. Grzędzielska, *Małe i wielkie metafory*, „Pamiętnik Literacki” 1971, LXII, z. 4, s. 18.

dziedziny, obszary, strop, zona, sfery, rola i wykładnik przymiotnikowy podkreślający zmienną cechę odnośni, najczęściej barwę: *niebieski, lazurowy, lazurzysty, błękitny, szaroszafirowy* lub wskazujący na wertykalne położenie nad ziemią – *podniebny*.

Od powyższego schematu odbiegają peryfrazy, w których związek między wartością semantyczną desygnatu a odnośni jest odległy. I tak, desygnatami odnośni *niebo* są rzeczowniki: *zapas, spiżarnia* (uwypuklające ważną rolę tego elementu przyrody), ale dopiero wykładnik rzeczownikowy w dopełniaczu (*powietrza, płuc*) pozwala zdefiniować w sposób poprawny odnośnie.

Z analizy strukturalnej wynika, iż omówienia nazwy *niebo* w poezji Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej są w większości dwuwyrazowe – 17 przykładów, rzadziej trójwyrazowe i bardziej rozbudowane – 13 przykładów.

Wszystkie peryfrazy dwuwyrazowe mają postać dwuskładnikowych grup nominalnych⁹, w których desygnat wyrażony jest rzeczownikiem, a wykładnik przymiotnikiem (14 x, np.: *niebieskie obszary*) lub rzeczownikiem w przypadku zależnym (3 x, np.: *zapas powietrza*).

Rzeczowniki i przymiotniki w funkcjach przydawek zawierają czynnik wartościujący, np. pozytywną aksjologizację wnosi wykładnik *chrześcijański* w omówieniu *chrześcijański błękit* ‘niebo’, negatywne wartości implikuje wykładnik – *najgroźniejszy* w połączeniu analitycznym *najgroźniejszy strop*.

Część peryfraz nazwy *niebo* (13 przykładów) ma budowę trój- i więcejwyrazową, co sugeruje, iż pełnią one funkcję ornamentacyjną. Wśród tych peryfraz desygnat jest jednowyrazowy, a rozbudowany jest wykładnik, wyrażony dwoma lub więcej przymiotnikami, imiesłowami w funkcji przydawek, np.: *pochmurny namiot niebieski* ‘niebo’. Niekiedy wykładnik ma postać rozbudowanych przydawek rzeczownikowych (dopełniaczowych): *wojennych operacji „zona”*.

Omówienia, w których wykładnik jest rozbudowany, jednocześnie oddają kilka atrybutów odnośni, np. klimat i kolor (*pochmurny namiot niebieski* ‘niebo’), czy kolor i rozmiar (*szaroszafirowy, żmudny, rozłożysty szmat skrzydlatego mozołu* ‘niebo’).

⁹ Grupa nominalna to „struktura składniowa o dowolnej liczbie składników, której ośrodkiem jest rzeczownik lub zaimek rzeczowny. Minimalna prosta grupa nominalna jest tożsama z rzeczownikiem” (*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 199–201).

Wszystkie omówienia z rozbudowanymi wykładnikami mają charakter poetycki i nowatorski oraz wnoszą dodatkowe informacje na temat odnośni.

Zebrany materiał pozwala stwierdzić, iż peryfrazy nazwy *niebo* pełnią w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej następujące funkcje: poetycką, informacyjno-impresyjną oraz obrazotwórczą.

1. Funkcja poetycka

Wśród peryfraz nazwy *niebo* znajdujemy niekonwencjonalne, jednorazowo użyte konstrukcje, które wzbogacają styl poetki i podkreślają jego niepowtarzalność. Omówienia te wnoszą dodatkowe treści semantyczne, wynikające często z tradycji kulturowych i literackich, do których nawiązują.

1.1. Peryfrazy motywowane tradycją kulturową i literacką

Niebo – jak wskazuje W. Kopaliński¹⁰ – postrzegane jest jako miejsce przebywania bóstwa, siedziba bogów, Boga, aniołów, zbawionych duchów zmarłych ludzi. Cztery peryfrazy nazwy *niebo* nawiązują do wierzeń chrześcijańskich, a mianowicie – *siedziba aniołów*, *królestwo niebieskie*¹¹, *chrześcijański błękit* oraz *warsztaty niebieskie*.

Omówienie *chrześcijański błękit* wystąpiło w wierszu *O pianie morskiej* z tomiku *Krystalizacje*. Podkreśla ono różnicę w aksjologizacji ziemi i nieba, w obliczu którego nie przystoi modlić się o ziemskie uczucie miłości:

*Jakże pod chrześcijańskim modlić się błękitem
O ratunek w miłości, o zwycięstwo marzeń* (I, 473)¹².

W peryfracie *siedziba aniołów* desygnat *siedziba* konotuje miejsce, zaś wykładnik *aniołów* odnosi nas do wierzeń chrześcijańskich, według których zamieszkują one tę przestrzeń. U J. Słowackiego znajdujemy omówienie nazwy *niebo* o podobnej budowie – *kraina smutnych aniołów*¹³.

¹⁰ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1993, s. 747.

¹¹ U Juliusza Słowackiego znajdujemy peryfrazę *królestwo boże* ‘niebo lub raj’ użyte trzykrotnie (za: J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo”...*, s. 110–113).

¹² W nawiasach umieszczono lokalizację peryfrazy (numer tomu i stronę).

¹³ J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo”...*, s. 110–113.

Chrześcijańską proveniencję ma również peryfraz *królestwo niebieskie*:

*Człowieku, ty, który żądasz **królestwa** aż **niebieskiego!**
gdy nędzarz o chleb cię prosi – bledniesz, udajesz głuchego...* (II, 521).

Powyższa konstrukcja analityczna może oznaczać niebo, jak również raj.

Do obrazu stworzenia świata odnosi się omówienie *warsztaty niebieskie*, przedstawiające niebo jako miejsce pracy Boga-kreatora:

*Dlaczego Ten, co śnieg stworzył
i gwiazdy układa z niego,
architekt snów i diamentów,
w **warsztatach** swoich **niebieskich**
nie stworzy z mojego życia gwiazdy,
zamiast ze śniegu,
zdobiąc ją równie pięknie w ostrza, gałązki i kreski?* (II, 353).

Peryfraz *warsztaty niebieskie* doskonale koresponduje z peryfrazami nazwy *Bóg*: *Ten, co śnieg stworzył i gwiazdy układa z niego* oraz *architekt snów i diamentów*.

Omówienia o chrześcijańskiej etymologii wykorzystuje poetka dla zobrazowania odczuć podmiotu lirycznego, podkreślają one różnicę pomiędzy światem przyziemnych uczuć a niebiańskim światem uczuć wzniosłych oraz uwypuklają pozytywną waloryzację przestrzeni nieba.

W dobie klasycyzmu oświeceniowego wykorzystywanie omówień zamiast nazw właściwych było modą i służyło podkreśleniu piękna, walorów estetycznych omawianej rzeczy. W tym okresie tworzono peryfrazy przede wszystkim dla pojęć politycznych, florystyczno-faunistycznych i mitologicznych¹⁴. Do klasycystycznych motywów nawiązują trzy peryfrazy nazwy *niebo*: *najgroźniejszy strop* (II, 136); *gwiaździste stropy* (II, 427) oraz *niebieskie sfery* (II, 489).

W wierszu *Astronomowie* z 1933 roku peryfraz *gwiaździste stropy* jest synonimem neologizmu *nieboszczyzna* i służy jego zrozumieniu:

¹⁴ M. Białoskórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 48. H. Turska wśród najczęstszych pojęć faunistyczno-florystycznych wyrażanych peryfrazami wymienia: ptactwo dzikie i domowe, lasy, zarośla, drzewa, kwiaty, zboża, słońce. Eadem, *Język opisów przyrody w Panu Tadeuszu wobec tradycji polskiego klasycyzmu*, w: *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, pod red. Z. Klemensiewicz, Wrocław 1959, s. 241.

*W nieboszczynę zapatrzeni,
w jej gwiaździste stropy,
obracamy teleskopy.*

Wykładnik *gwiaździste* pełni funkcję temporalną, wskazując na nocną porę.
W liryku *Sen starego babska* niebo określone zostało jako *emaliowy strop*:

*I już biały samolot
z emaliowego stropu
zarzuca jej na czoło
koronę z heliotropu (II, 419).*

Peryfrazy nazwy *niebo* zbudowane z komponentem *strop* odnajdujemy w tradycji literackiej, np. u Juliusza Słowackiego¹⁵ i Adama Mickiewicza¹⁶ pojawiła się peryfrazą *niebieskie stropy*. W wierszu *Do Teofila Januszewskiego* Słowackiego czytamy:

*Z niej jak z boskiego łuku na niebieskie stropy
Strzał słonecznych wiązane wypadały snopy (w. 77–78)¹⁷,*

zaś w *Konradzie Wallenrodzie*:

*Zobaczysz lunę, co niebieskie stropy
Krwawym płomieni ruczajem obleje – (w. 26–27)¹⁸.*

W wierszu *O puchu marny...* element podniosłości wnosi omówienie *niebieskie sfery* (II, 489):

*O puchu marny,
w niebieskie sfery
wznoszący srebrne
helikoptery!*

¹⁵ J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo”...*, s. 114.

¹⁶ M. Białoskórska, *Mickiewiczowskie peryfrazy...*, s. 168.

¹⁷ J. Słowacki, *Dzieła*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Wrocław 1952, t. I *Liryki i inne wiersze*, s. 81.

¹⁸ A. Mickiewicz, *Powieści poetyckie*, oprac. W. Floryan, Warszawa 1979, t. II, s. 121.

Pomimo tytułowego nawiązania do Adama Mickiewicza, peryfrazy *niebieskie sfery* nie odnajdziemy w jego twórczości. Liczne omówienia, których składnikiem jest rzeczownik *sfera* wystąpiły natomiast u Juliusza Słowackiego, a mianowicie: *sfera gwiazd*; *sfera niebieska*; *sfery błękitne*; *sfery górne* oraz *sfery gwiazdziste*¹⁹.

H. Turska²⁰ w studium poświęconym opisom przyrody w *Panu Tadeuszu* dowiodła, że klasycystyczna woda była zawsze *szklanna, kryształowa*. Pawlikowska-Jasnorzewska wykorzystała rzeczownik *szyba*²¹ w dwóch peryfrazach nazwy *niebo* – *szyba błękitnego przestworza* oraz *szyba niebieskiego przestworza*: *Skowronek jest i jak drobna i wesola ćma dzienna trzepoce się na **szybie błękitnego przestworza*** (II, 75); *Skowronek trzepoce skrzydłami nad łąką, nie jak ptak, ale jak ćma dzienna na **szybie niebieskiego przestworza*** (II, 498).

Do wyrazów używanych przez romantyków, a wprowadzonych lub utrwalonych przez klasycyzm, zalicza Turska²²: *pole, łąka, niwa*. Autorka *Niebieskich migdałów* wykorzystała poetyzm *niwy* w konstrukcji analitycznej *lazurzyste niwy*:

*Obłoku biały, obłoku szczęśliwy,
Gdyż niewiedzący! Jak owoc owalny,
Na **lazurzyste** wytoczony **niwy**
Przez wichry morski, pustynny czy halny... (II, 37)*

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska budując peryfrazy nazwy *niebo*, sięga do chrześcijańskich wierzeń, jak również nawiązuje do konstrukcji utrwalonych w tradycji literackiej doby klasycyzmu oświeceniowego i romantyzmu. Zaznaczyć należy, iż twórczo je odświeża, i tak np. zamiast konwencjonalnego *niebieskiego stropu* znajdujemy u niej *emaliowy strop*.

¹⁹ J. Rychter, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo...”, s. 123.*

²⁰ H. Turska, *op.cit.*, s. 185–330.

²¹ Rzeczownik *szyba* wykorzystała Maria Pawlikowska-Jasnorzewska również jako składnik omówienia nazwy *jezioro* – *szyba w iskiej tysiące rozbita* (I, 488).

²² H. Turska, *op.cit.*, s. 291.

1.2. Peryfrazy oryginalne

Za oryginalne idiolektałne twory Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej uznać należy następujące omówienia nazwy *niebo*: *kopuła nicości* i *emalia pełna przekory* użyte w wierszu *Słowa ku niebu* z tomiku *Róża i lasy płonące* z 1941 roku:

Zwodnicza ty kopuło nicości, emalio
Pełna przekory, jasna, bowiem nie zużyta
Przez cały wrzesień! (II, 19)

Powyższe konstrukcje nawiązują do aktualnej sytuacji pozajęzykowej, a więc toczącej się drugiej wojny światowej. Dowodzą percepcji nieba jako metaforycznej siedziby Boga, ku któremu wznoszono nieodwzajemnione modły przez wojenny czas.

Podobną proveniencję mają kolejne omówienia nazwy *niebo*: *wojennych operacyj „zona”* oraz *pluc naszych spiżarnia, pełna skrzętności, egoizmu, troski...*

Niebo, wojennych operacyj „zona”,
To tylko ziemi błękitna osłona,
Zapas powietrza – płuc naszych spiżarnia,
Pełna skrzętności, egoizmu, troski... (II, 140)

Niebo nazywa poetka również oryginalnym omówieniem zbudowanym na zasadzie kontrastu *otchłań – tak czarna, lecz i tak dobra, jak twarz Częstochowskiej* (II, 140). Rzeczownik *otchłań*, kojarzący się negatywnie, gdyż symbolizuje wnętrze ziemi, a więc przestrzeń usytuowaną w dole, dodatkowo zintensyfikowany przymiotnikiem *czarny*, uzupełniony jest porównaniem do dobrej Matki Boskiej.

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska w *Szkicowniku poetyckim* z 1939 roku stosuje nowatorskie, rozbudowane peryfrazy nazwy *niebo*:

Bogaczem jest: ma aż dwie ojczyzny, ale pomiędzy nimi legł szaroszafirowy, żmudny, rozłożysty szmat skrzydlatego mozołu, powietrzna rola twarda i niewdzięczna, przygotowana do mechanicznego, monotonnego orania skrzydłami. (II, 497)

Wszystkie peryfrazy nazwy *niebo* stworzone w okresie drugiej wojny światowej zawierają czynnik wartościujący negatywnie tę przestrzeń. Ujemną aksjologizację oddają przymiotniki *twarda*, *niewdzięczna*, jak również *pełna skrzętności*, *egoizmu*, *troski*. Peryfrazy te podkreślają brak boskiej opieki nad polską ziemią w trakcie działań wojennych, wyrażają nostalgię poetki przebywającej na obczyźnie.

Za oryginalne omówienie nazwy *niebo* uznać należy *lnów kwitnących pole nietykalne*, w którym wykładnik *lnów kwitnących* wskazuje na barwę odnośni, gdyż kwiat lnu ma kolor niebieski, inwersja uwypukla, że peryfrazą ma przede wszystkim oddać barwę nieba, którą podkreśla dodatkowo porównanie: *niebo... zacne jak czysty turkus*. Poza tym *niebo* nazwane jest też metaforą *modra róża nieziemska*:

*O niebo, lnów kwitnących pole nietykalne,
Zacne jak czysty turkus, kamień powodzenia!
Modra różo nieziemska w motylach obłoków!* (II, 18)

Oryginalne, rozbudowane peryfrazy nazwy *niebo* oddają zmienne nastroje poetki w okresie wojny lub liryzują obrazy przyrody.

2. Funkcja obrazotwórcza

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska w wierszach eksponuje również walory czysto dekoracyjne, malarskie nieba, m.in. poprzez peryfrazy. Egzemplifikację zjawiska znajdujemy w omówieniach, w których wykładnik oddaje różne odcienie kolorystyczne nieba:

- *błękit* (*szyba błękitnego przestworza*);
- *lazur* (*lazurowa grotta*, *lazurzyste niwy*);
- *niebieski* (*niebieskie drogi*, *pochmurny namiot niebieski*, *niebieska pustynia*, *niebieskie obszary*, *warsztaty niebieskie*, *niebieskie sfery*);
- *wyzłocony* (*wyzłoczone przestrzenie bez końca*).

Niekiedy funkcję obrazotwórczą pełni desygnat, np. rzeczownik *błękit* w peryfracie *chrześcijański błękit* czy *turkus* w peryfracie: *turkusy arabskie czyste jak lzy i jak złoto*:

*Dwa motyle w jakieś się znaki białe sennie plotą
i są jak pierwsze dotknięcie dłoni co czeka dłonią*

w prerażeniu miłości wiosennych – kiedy się płoszą i gonią
pośród **turkusów arabskich czystych jak lzy i jak złoto**. (II, 271)

Funkcję obrazotwórczą pełni niewątpliwie peryfraza *gwiazdzisty ogród*, która przyrównuje niebo do ogrodu, w którym rolę kwiatów pełnią gwiazdy, podkreślając świetlne refleksy towarzyszące nocnemu niebu:

Wpatrywał się jakiś pięknoduch
w iluminację niebieską,
w kwiaty **gwiazdzistego ogrodu** (II, 476)

3. Funkcja informacyjno-impresywna

Omówienia pełnią funkcję charakteryzującą lub są źródłem dodatkowych informacji, wypuklają pewną wybraną cechę odnośni.

Fizykalne atrybuty nieba podkreślają rzeczowniki o konotacjach przestrzennych występujące w funkcji desygnatów, a mianowicie:

- a) rozmiar, brak granic:
 - *lazurzyste niwy*;
 - *niebieskie obszary*;
 - *lnów kwitnących pole nietykalne*;
 - *wyzłoczone przestrzenie bez końca*;
 - *niebieska pustynia*;
 - *powietrzna rola twarda i niewdzięczna, przygotowana do mechanicznego, monotonnego orania skrzydłami*;
 - *szaroszafirowy, żmudny, rozłożysty szmat skrzydlatego mozołu*;
 - *wojennych operacyj „zona”*;
- b) położenie:
 - *najgroźniejszy strop*; *gwiazdziste stropy*;
- c) rolę:
 - *pluc naszych spiżarnia, pełna skrzętności, egoizmu, troski...*;
 - *ziemi błękitna osłona*;
 - *zapas powietrza*.

Desygnaty o konotacjach przestrzennych podkreślają rozmiar, bezkres nieba. Taką funkcję pełnią rzeczowniki *szmat*, *pustynia*, *pole*. Desygnat *strop* w omówieniu *gwiazdziste stropy* wskazuje na wertykalne położenie nieba nad ziemią.

Wykładniki przymiotnikowe, rzadziej rzeczownikowe, sprawiają, że peryfrazy są źródłem dodatkowych informacji o następujących cechach fizykalnych nieba:

- a) kolorze, poprzez przywołanie następujących nazw barw:
 - *niebieski* (**niebieskie** drogi);
 - *lazurowy* (**lazurowa** grot) // *lazurzysty* (**lazurzyste** niwy);
 - *błękitny* (szyba **błękitne** przestworza);
 - *szaroszafirowy* (**szaroszafirowy** szmat...);
- b) położeniu względem ziemi – ...*pole* **nietykalne**;
- c) wymiarze czasowym – *ogród* **gwiaździsty**;
- d) rozmiarze – *przestrzenie* **wyzłoczone bez końca**.

Na położenie nieba względem ziemi wskazuje wykładnik *podniebny* w omówieniu *dziedziny* **podniebne**; **nietykalny** w omówieniu *pole* **nietykalne**. Pogodę oddaje wykładnik *pochmurny* w peryfrazie – *namiot* **pochmurny niebieski**.

Zaznaczyć należy, iż niekiedy peryfrazy nazwy *niebo* pełnią funkcję temporalną, a więc wskazują na nocną porę, stąd **gwiaździsty ogród**, zaś na porę dzienną wskazuje wykładnik **wyzłoczone** (a więc ze światłem dziennym) w omówieniu **wyzłoczone przestrzenie...**:

*dzisiaj chciałabym krzyżeć – gonić szczęście moje
i świat objąć uściskiem i zapomnieć siebie
i rwać tam w **wyzłoczone przestrzenie bez końca**
wijąc białą girlandę skrzydeł na cześć słońca
jak szaleją gołębie na jaskrawym niebie – (II, 231)*

Wnioski

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska użyła w swej poezji 30 razy peryfraz zamiast nazwy syntetycznej *niebo*, z których 17 ma budowę dwuwyrazową, 13 trój- lub więcejwyrazową. W omówieniach dwuwyrazowych zdecydowanie przeważają te, w których wykładnik ma postać przymiotnika, co sugeruje, iż pełnią one funkcję poetycką, obrazotwórczą.

Dzięki peryfrazom nazwy *niebo* obrazy natury są plastyczne (wielobarwne), niekiedy nasycone refleksami świetlnymi. Omówienia ewokują piękno i pod-

kreślają niezwykłość kreślonego elementu pejzażu. Wśród peryfraz znajdują się zarówno te:

- motywowane tradycją (o proveniencji biblijnej, odnoszące się do pojęcia nieba jako siedziby Boga, aniołów, np. *siedziba aniołów, królestwo niebieskie*, oraz klasycystycznej, np. *gwiazdziste stropy*);
- oryginalne twory poetki – *emalia pełna przekory*;
- jak i peryfrazy konwencjonalne – *niebieskie obszary*.

Twórczość autorki cechuje więc zarówno biegłość w wykorzystywaniu tradycji, czerpaniu ze źródeł, jak i tworzeniu rzeczy nowych, oryginalnych.

Peryfrazy w poezji Pawlikowskiej pełnią kilka funkcji:

- poetycką (ozdobną) – są nośnikami sensów naddanych;
- impresywo-informacyjną – wnoszą dodatkowe informacje o elementach świata przedstawionego;
- obrazotwórczą – ich obecność potęguje doznania wzrokowe;
- temporalną i lokalizującą.

Poza tym oddają pośrednio uczucia poetki wobec świata i jej zmienne nastroje.

Wykaz źródeł i skrótów

– *** <i>O puchu marny...</i>	– <i>Obloku biały...</i>
– <i>Astronomowie</i>	– <i>Okno ubogich</i>
– <i>Dwuwiersze mistyczne</i>	– <i>Pieśń błękitu i różu</i>
– <i>Erotyk</i>	– <i>Rubajaty wojenne II</i> (skrót: Rubw II)
– <i>Gwiazda śnieżna</i>	– <i>Rubajaty wojenne III</i> (skrót: Rubw III)
– <i>Harmonia sfer</i>	– <i>Sen starego babska</i>
– <i>Historia o czarownicach</i>
(skrót: Czar)	– <i>Słowa ku niebu</i>
– <i>Jak szaleją gołębie na jaskrawym niebie</i> (skrót: Goł)	– <i>Szkiełownik poetycki</i> (skrót: Szkic)
– <i>Kochanka lotnika</i>	– <i>Szkiełownik poetycki III</i> (skrót: Szkic III)
– <i>O pianie morskiej</i>	– <i>Szkiełownik poetycki VIII</i> (skrót: Szkic VIII)

Nazwy tomików

- Gołąb ofiarny – Go
- Profil białej damy – Pbd
- Krystalizacje – K
- Róża i lasy płonące – Ril
- Niebieskie migdały – Nm
- Śpiąca załoga – Śz
- Ostatnie utwory – Ou
- Utwory rozproszone – Ur

Indeks peryfraz nazwy *niebo*

Lp.	Odnosnia	Desygnat	Wykładnik	Nr tomu	Skrót tytułu tomiku	Skrót tytułu utworu	Strona
1	2	3	4	5	6	7	8
1	niebo	„zona”	<i>wojennych operacyj</i>	II	Ou	Rubw III	140
2	niebo	<i> błękit</i>	<i>chrześcijański</i>	I	K	O pianie morskiej	473
3	niebo	<i>drogi</i>	<i>niebieskie</i>	I	Nm	Czar	29
4	niebo	<i>dziedziny</i>	<i>podniebne</i>	II	Ou	Szkie VIII	123
5	niebo	<i>emalia</i>	<i>pełna przekory</i>	II	Ril	Słowa ku niebu	19
6	niebo	<i>grota</i>	<i>lazurowa</i>	I	Śz	Okno ubogich	413
7	niebo	<i>kopuła</i>	<i>nicości</i>	II	Ril	Słowa ku niebu	19
8	niebo	<i>namiot</i>	<i>pochmurny niebieski</i>	I	Nm	Erotyk	81
9	niebo	<i>niwy</i>	<i>lazurzyste</i>	II	Go	Obłoku biały...	37
10	niebo	<i>obszary</i>	<i>niebieskie</i>	II	Ou	Rubw II	135
11	niebo	<i>ogród</i>	<i>gwiazdzisty</i>	II	Ur	Harmonia sfer	476
12	niebo	<i>osłona</i>	<i> błękitna ziemi</i>	II	Ou	Rubw III	140
13	niebo	<i>otchłań</i>	<i>– tak czarna, lecz i tak dobra, jak twarz Częstochowskiej</i>	II	Ou	Rubw III	140
14	niebo	<i>pole</i>	<i>nietykalne lnów kwitnących</i>	II	Ril	Słowa ku niebu	18
15	niebo	<i>przestrzenie</i>	<i>wyzłoczone bez końca</i>	II	Ou	Goł	231
16	niebo	<i>pustynia</i>	<i>niebieska</i>	I	Pbd	Kochanka lotnika	322
17	niebo	<i>rola</i>	<i>powietrzna twarda i niewdzięczna, przygotowana do mechanicznego, monotonnego orania skrzydłami</i>	II	Ur	Szkie	497
18	niebo	<i>sfery</i>	<i>niebieskie</i>	II	Ur	*** O puchu marny...	489
19	niebo	<i>siedziba</i>	<i>aniołów</i>	II	Ril	Słowa ku niebu	19
20	niebo	<i>spizarnia</i>	<i>– płuc naszych, pełna skrętności, egoizmu, troski...</i>	II	Ou	Rubw III	140

1	2	3	4	5	6	7	8
21	niebo	<i>strop</i>	<i>najgroźniejszy</i>	II	Ou	Rubw II	136
22	niebo	<i>strop</i>	<i>emaliowy</i>	II	Ur	Sen starego babska	419
23	niebo	<i>stropy</i>	<i>gwiaździste</i>	II	Ur	Astronomowie	427
24	niebo	<i>szmat</i>	<i>szaroszafirowy, żmudny, rozłożysty skrzydlatego mozołu</i>	II	Ur	Szkic	497
25	niebo	<i>szyba</i>	<i>niebieskiego przestworza</i>	II	Ur	Szkic	498
26	niebo	<i>szyba</i>	<i> błękitnego przestworza</i>	II	Ou	Szkic III	75
27	niebo	<i>turkusy</i>	<i>arabskie czyste jak lzy i jak złoto</i>	II	Ou	Pieśń błękitu i rózu	271
28	niebo	<i>warsztaty</i>	<i>niebieskie</i>	II	Ur	Gwiazda śnieżna	353
29	niebo	<i>zapas</i>	<i>powietrza</i>	II	Ou	Rubw III	140
30	raj	<i>królestwo</i>	<i>niebieskie</i>	II	Ur	Dwuwersze mistyczne	521

PERIPHRASES OF A WORD *SKY* IN THE POETRY OF MARIA PAWLIKOWSKA-JASNORZEWSKA

Summary

The article includes functional characteristics of 30 periphrases of a word *sky* found in the poetry of Maria Pawlikowska-Jasnorzevska. The study herein aims to determine the literary and cultural motives of described periphrases, and the scope of their originality.